

CONTRIBUȚIA EVREILOR LA EVOLUȚIA ARHITECTURII ORAȘELOR TIMIȘOARA ȘI ARAD 1718-1945

Conferință ținută cu ocazia întâlnirii evreilor originari din Timișoara, 1 iunie
2013

Conf. univ. dr. arh. Gabriel Szekely

Partea II

În cartierul Fabric mai există clădirea folosită de Școala Evreiască Elementară, în apropierea sinagogii. Liceul evreiesc a fost proiectat în anii 1920 de către un arhitect evreu - Gedeon Neubauer - despre care se știe că a fost și arhitect și dirijor de cor.

În noul context economic și politic, atunci când în 1918 s-a destrămat Imperiul Austro-Ungar, evreii s-au simțit oarecum în nesiguranță, au avut totuși libertate mai multă pe moment și a apărut necesitatea înființării unei școli proprii. Școli elementare evreiești existau din totdeauna, încă din evul mediu. Autoritățile Austro-Ungare nu au permis nicio dată înființarea unei școli evreiești. După primul război mondial a devenit posibil ca pe un teren din centrul orașului să se construiască Liceul Evreiesc și internatul său. Noua școală arăta forța comunității și dorința ei de a-și instrui copiii (existau 10 000 de evrei în Timișoara). Liceul era compus din clasele I-VIII și din clasele de liceu cu profil comercial. Existența școlii a devenit crucială mai târziu când copiii evrei au fost excluși din toate celelalte școli - în perioada persecuțiilor. Internatul era foarte elegant pentru vremea aceea.

Comunitatea evreiască își construia clădirile din taxele destul de mari impuse membrilor comunității. Din banii comunității s-au construit și case de raport, dintre care unele mai aduc și astăzi venituri. Comunitatea era proprietara a zeci de clădiri în Timișoara. De altfel în perioada interbelică jumătate dintre clădirile cu etaj din Timișoara aveau proprietar evreu.

Mulți dintre evreii religioși locuiau în cartierul Fabric, în case mici, sărăcicioase, de multe ori mai multe familii într-o curte. O parte a Fabricului forma un adevărat cartier evreiesc.

Banca Szana era una dintre clădirile importante din Timișoara. Bancherul

Szana era fiul unui medic renumit. Bancherul a organizat un concurs de arhitectură, pe care l-a câștigat un arhitect din Budapesta. S-a construit o bancă după normele de atunci din Europa. Interiorul este foarte frumos decorat, cu scări și stâlpi din marmură colorată și albă.

Arhitectul Baumhorn Lipot a proiectat în 1903 clădirea Comunității Evreilor din Timișoara. Vechea clădire aflată pe teren s-a demolat. Pe holul Comunității din Timișoara există o fotografie înrămată de mari dimensiuni, în care se vede

Consiliul Comunității care tocmai dezbate construirea noului sediu. În centrul imaginii se văd președintele Comunității și arhitectul Baumhorn Lipót.

Baumhorn Lipót a murit în Budapesta în anul 1932. A mai proiectat în Timișoara clădirea care astăzi este Rectoratul Politehnicii. În urmă cu un secol această clădire proiectată de Baumhorn Lipót era Bursa Agricolă. Bursa Agricolă era o clădire foarte importantă pentru că Timișul era una dintre zonele agricole importante ale Europei. Clădirea este decorată în interior și în exterior într-un elegant stil secesion. Sala mare a clădirii (astăzi folosită de Rectoratul Politehnicii) este o adevărată operă de artă, un loc care ar trebui inclus în circuitul tuturor turiștilor care vizitează Timișoara.

O altă clădire impunătoare construită de Baumhorn este imobilul destinat Regiei

Apelor, - astăzi aparține de C.F.R. Clădirea este decorată în stil secesion cu elemente eclecticice.

Tot arhitectul Baumhorn a proiectat Liceul de Fete, astăzi Liceul Pedagogic, în stilul neogotic, flamand, construit tot în preajma anului 1900. Baumhorn era un arhitect foarte solicitat în jurul anilor 1900. Cele mai frumoase clădiri publice noi din anii 1900-1905 au fost proiectate de Baumhorn Lipot care trăia în Budapesta.

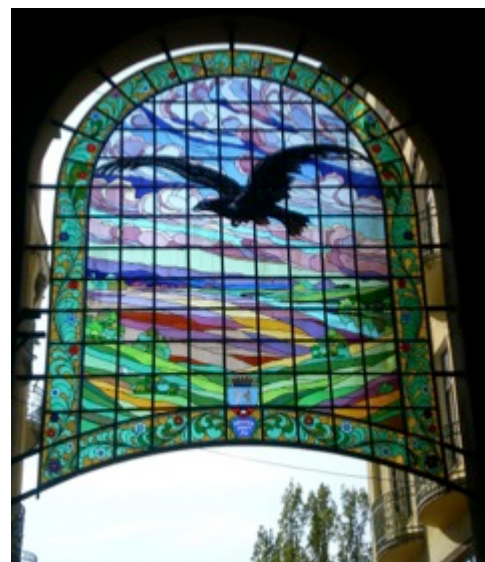
Alți doi arhitecți foarte importanți ai momentului 1900 care au proiectat o clădire și în Timișoara din fericire sunt Komor Marcell și Jakab Desző. Komor Marcell și Jakab Desző au fost doi tineri arhitecți de un foarte mare talent în urmă cu 100 de ani.

Erau discipolii arhitectului Lechner Ödön. Lechner a fost un arhitect foarte important. El este creatorul secesion-ului maghiar. A inventat un stil original cu elemente inspirate din arta populară maghiară. În multe țări Secession-ul a inclus în compoziții elemente din folclor. Să nu uităm că în momentul respectiv, în jurul anului 1900, naționalismul european era în vogă. Multe popoare europene își descopereau identitatea și se construiau în acel moment statele naționale. În România, în Finlanda și în multe alte țări, Secession-ul a prins accente naționale foarte puternice.

Komor Marcell și Jakab Desző au fost doi tineri foarte ambițioși, foarte talentați care și-au creat propria firmă în Budapesta și au construit clădiri în capitală și în tot Imperiul Austro-Ungar. Cei doi au creat clădiri de o mare valoare artistică. Au avut ocazia să-și pună în valoare talentul și să construiască clădiri foarte frumoase.

Komor Marcell care a trăit între anii 1868- 1944, a avut un sfârșit tragic. A fost deportat de către crucile cu săgeți maghiare, legionarii maghiari. A fost omorât aproape de granița Ungariei cu Austria. Acest om a murit împușcat în cap, în noroi după ce a lăsat în Imperiul Austro-Ungar cele mai frumoase clădiri imaginabile. Aceasta este o soartă evreiască, din păcate, destul de caracteristică

pentru evreii central-europeni. Komor a scris articole, scria la revista antreprenorilor din Budapesta, chiar a condus acea revistă. A scris și despre stilul Secession, era un intelectual adevărat, cânta la vioară. Împună cu Jakab Desző colegul său, puțin mai în vârstă, timp de 20 ani și-au menținut biroul de succes în Budapesta. Acesta a avut norocul să moară în 1932 și nu a avut soarta tragică a colegului său mai tânăr.

Cei doi au proiectat imensa clădire Vulturul Negru din Oradea, pe care o cunosc toți cei care au vizitat orașul. Inclusiv investitorii Vulturului Negru au fost evrei. Pasajul acestei clădiri era unic în acel moment în Austro-Ungaria pentru un oraș de provincie. Doar în marile capitale se întâlneau astfel de pasaje.

Alte două clădiri proiectate de ei sunt Palatul Cultural și Primăria din Târgu

Mureș, probabil cele mai frumoase clădiri din România de astăzi. Vitralii superbe create de Roth Miksa, care era un meșter sticlar, evreu din Budapesta, mai există și astăzi. Vitraliile prezintă toată istoria Ungariei. Pictura interioarelor se inspiră tot din arta populară maghiară. Au mai lucrat la interioare și alți meșteri evrei locali.

La Timișoara cei doi au proiectat o frumoasă clădire de bancă în așa numitul stil Secession - Turtă Dulce. Fațada nu are nicio linie dreaptă, doar curbe, și frumoase decorații de ceramică create la fabrica Zsolnay din Pécs - Ungaria.

Antreprenorul era Steiner Miksa, un investitor evreu, foarte bogat, care avea fabrici în Timișoara. El producea clei de oase și vindea cărbuni, cox. Fațada expresivă cuprinde diverse simboluri - de exemplu stupul de albine (simbolul băncilor).